

Н.Ф. Романова,
канд. пед. наук

N.F. Romanova,
Candidate of Pedag. Sci.

Н.Є. Гусак

N.E. Gusak

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

Abstract. The authors analyze the methodical-theoretic approaches and the practical experience as for solving the problem of the trade in men and women, study the available systems aimed at the prevention of such a trade, describe the system which counteracts the trade in children in Ukraine and is oriented to the protection of their rights, and present the practical recommendations concerning the improvement of this system.

Україна однією з перших країн в Європі закріпила поняття “торгівлі людьми” на законодавчому рівні. Згідно з даними Міністерства внутрішніх справ України [1], з уведенням до Кримінального кодексу України у 2002 р. ст. 149, яка передбачає відповідальність за торгівлю людьми, за станом на 1 січня 2007 р. зареєстровано 1518 кримінальних справ за цією статтею, з яких 1299 направлено до суду. За даними представництва Міжнародної організації з міграції в Україні [2], на сьогодні близько 10 відсотків порушених справ стосується саме торгівлі дітьми.

Ряд правозахисних організацій (Міжнародна організація з міграції, Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна”, Міжнародна організація ЕКПАТ) стверджують, що інформація про масштаби торгівлі дітьми в Україні є не зовсім достовірною та об’єктивною, зокрема це стосується торгівлі дітьми всередині країни (внутрішньої торгівлі).

На думку ряду вітчизняних фахівців (Ю. Галусян, О. Горбунова, Т. Дорошок, М. Євсюкова, К. Левченко, О. Рахматуллова, О. Швед та ін), сучасна українська система захисту прав дитини працює незадовільно через відсутність достатньої кількості механізмів швидкого й ефективного захисту дитини, до того ж у ній існують значні кадрові проблеми [3].

У Концепції державної програми з протидії торгівлі людьми до 2010 р. зазначено, що до 2006 р. заходи з протидії торгівлі людьми в Україні були спрямовані переважно на боротьбу з міжнародною торгівлею жінками з метою запобігання їх сексуальній експлуатації. Проте недостатньо уваги приділялося проблемам торгівлі дітьми на міжнародному рівні та всередині країни. Робота спрямовувалася на вилучення із сексуального рабства дівчат-підлітків і дорослих жінок, однак не охоплювала малолітніх дітей, юнаків та чоловіків. У документі наголошується, що проблема торгівлі дітьми має тенденцію до поширення, тому виникає потреба консолідувати

зусилля центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також міжнародних та громадських організацій у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на її розв'язання [4].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку української держави є нагальна потреба у формуванні дієвої системи захисту дітей від торгівлі людьми. Для цього необхідно проаналізувати стан головних компонентів існуючої системи: нормативно-правову базу з протидії торгівлі дітьми, наявність відповідного кадрового забезпечення, практичний досвід державних та недержавних організацій, а також визначити, яке місце у цій системі відводиться захисту прав конкретної дитини [5, с. 59–60].

Отже, **мета** даного дослідження – розгляд існуючої системи протидії торгівлі дітьми в Україні та практичної діяльності державних і недержавних організацій з даної проблематики. У процесі роботи було необхідно: проаналізувати теоретико-методологічні підходи та практичний досвід щодо запобігання торгівлі дітьми; дослідити існуючі системи запобігання торгівлі людьми; вивчити діяльність державних і недержавних організацій щодо протидії торгівлі дітьми в Україні; розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення існуючої системи протидії торгівлі дітьми.

Явище торгівлі дітьми у міжнародно-правовому контексті вперше згадується у Міжнародній конвенції про боротьбу з торгівлею жінками і дітьми, прийнятій 30 вересня 1921 р. (далі – Конвенція). Незважаючи на те що Конвенція не дає визначення поняття торгівлі дітьми, на думку С. Денисова та П. Сердюка [6], цей документ можна вважати першим кроком у напрямі регулювання вказаної проблеми. Хоча явище торгівлі дітьми у світі існувало завжди, початком його міжнародно-правового виокремлення можна вважати початок ХХ ст. (1904 рік), коли було прийнято Міжнародну угоду щодо припинення торгівлі білими рабниками (International Agreement for the Suppression of White Slave Traffic) [8, с.10]. У цьому документі наголошувалося, що жертвами торгівлі людьми визначалися особи починаючи з 16-річного віку, і особливий акцент робився на торгівлі людьми з метою використання праці. До цього вік дитини у міжнародних нормативно-правових документах залишався не визначеним. Сьогодні, відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, особа вважається дитиною до досягнення 18-річного віку [9].

Згідно з “Протоколом про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року”, торгівля дітьми включає п'ять основних компонентів: вербування; перевезення; передачу; переховування; одержання дитини з метою експлуатації. Акцентуючи увагу на проблемі торгівлі дітьми, у зазначеному документі наголошується, що всі п'ять компонентів вважаються торгівлею дітьми навіть тоді, коли вони не пов'язані із застосуванням будь-якого засобу впливу [10; 11].

Наприклад, ситуація торгівлі дітьми існує навіть тоді, коли відсутній будь-який вплив на дитину з боку інших осіб (погрози, застосування сили чи інших форм примусу, шахрайство, викрадення, обман, підкуп, зловживання владою чи вразливим становищем), що є відмінним від торгівлі людьми в цілому.

Аналіз відповідних міжнародних документів показує, що з торгівлею дітьми можна боротися лише за умови застосування системного підходу, який передбачає координацію зусиль усіх зацікавлених сторін процесу: державних та недержавних організацій, правових, законодавчих та міграційних органів влади [12].

Розглядаючи протидію торгівлі дітьми як систему, необхідно зазначити, що дитина як основний об'єкт діяльності системи оточена різними елементами цієї системи, які повинні забезпечувати її підтримку та протидіяти можливості стати живим товаром. Але, як зауважують Е. Пінкус та Е. Мінахен, клієнт (у даному випадку дитина), мета (протидія торгівлі дітьми) та система дії (попередження торгівлі дітьми, захист та надання допомоги постраждалим особам, кримінальне переслідування та покарання злочинців) можуть не збігатися, так само як і може не бути співпраці між різними органами та установами, які протидіють цьому явищу [13, с. 60].

Слід мати на увазі, що у випадку торгівлі дітьми постраждали (діти) не завжди можуть скористатися можливостями системи, оскільки:

1) описані вище системи можуть бути відсутні в їхньому житті або не мати необхідних ресурсів чи не відповідати їхнім проблемам (наприклад, дитина може не мати сім'ї, не ходити до школи тощо);

2) діти можуть не мати інформації про ці системи чи не бажати скористатися ними (наприклад, дитина, якою торгують батьки, може не знати, що це неприйнятно, може не знати, куди звернутися за допомогою, боятися піти в соціальну службу чи районний відділок міліції, оскільки не хоче розлучатися з батьками, яких вона любить, чи вступати в конфлікт з ними);

3) філософія системи може створювати нові проблеми для тих, хто нею користується (наприклад, дитина, яка звернулася за допомогою до органів внутрішніх справ, може переживати психічну травму під час надання численних свідчень до та під час ведення справи в суді).

Аналіз світового досвіду захисту дітей від торгівлі людьми дозволяє виділити дві основні системи його забезпечення:

- 1) орієнтовану на діяльність органів державної влади щодо протидії цьому явищу;
- 2) орієнтовану на захист прав дитини.

У першому випадку пріоритет надається репресивним шляхам і засобам боротьби з торгівлею дітьми, подолання організованої злочинності та нелегальної міграції. Друга ж система, у свою чергу, поєднує підходи, спрямовані на підвищення статусу дитини в суспільстві та її спроможності щодо захисту своїх основних прав [12, с.11].

Система протидії торгівлі дітьми, орієнтована на діяльність органів державної влади, складається із нормативно-правового регулювання; діяльності державних органів та недержавних організацій; взаємодії органів та організацій між собою всередині країни і в міжнародному контексті. При цьому, відповідно до "Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року", всі ці складові мають забезпечувати реалізацію трьох основних напрямів діяльності держави з протидії торгівлі дітьми. Мається на увазі таке:

1) превентивні заходи (дослідження; інформування; співробітництво організації; пом'якшення факторів, які зумовлюють торгівлю);

2) допомога та надання підтримки потерпілим від торгівлі дітьми (захист і забезпечення дотримання основних прав; інформування; правовий захист під час провадження кримінальної справи; фізична, психологічна та соціальна реабілітація постраждалих; медична допомога; надання житла; матеріальна допомога; допомога у працевлаштуванні та здобутті освіти; матеріальна компенсація заподіяної шкоди);

3) кримінальне переслідування торгівців дітьми (припинення повторної торгівлі; протидія нелегальній міграції; кримінальна відповідальність фізичних та юридичних осіб) [14].

Такого ж погляду притримуються і фахівці Міжнародної організації з міграції, які схиляюся до думки, що протидія торгівлі людьми і дітьми в тому числі повинна включати: 1) криміналізацію та переслідування злочинців; 2) попередження торгівлі людьми та захист прав потерпілих осіб; 3) реінтеграцію постраждалих осіб. При цьому торгівля дітьми і людьми у даному випадку не розділяються [2].

Щодо прикладів впровадження системи протидії торгівлі дітьми, основаної на діяльності державних органів влади у світі, то за результатами дослідження Міжнародної організації ЕСПАТ (End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking of Children for Sexual Purposes), проведеного у 2004 р. у восьми країнах Східної Європи, з'ясувалося, що в шести із них (Албанії, Білорусії, Чехії, Молдові, Румунії та Україні) існують програми щодо боротьби з торгівлею людьми, у тому числі й дітьми, але у двох – Естонії та Російській Федерації – таких планів на загальнодержавному рівні немає.

Водночас, у результаті дослідження було з'ясовано, що в Україні, Росії та Естонії не існує програм репатріації дітей, які постраждали від торгівлі, а також бракує підготовлених фахівців для роботи з такими клієнтами. При цьому дослідження включало такі складові системи: нормативно-правове регулювання; діяльність правоохоронних органів; профілактика торгівлі дітьми та доступність допомоги постраждалим [15].

Незважаючи на низку міжнародних документів, які регулюють роботу такої системи у напрямі протидії торгівлі людьми, окремі фахівці (наприклад, з Міжнародної організації праці) додають, що найбільш слабким компонентом системи протидії торгівлі дітьми у світі є кримінальне переслідування злочинців, оскільки відсутні закони про торгівлю дітьми. Також існуючі закони не мають чіткого механізму застосування, в тому числі і в Україні, та повністю або частково відсутні програми професійної підготовки правоохоронців та представників судової гілки влади, відсутні механізми гарантування безпеки свідкам, незадовільний рівень співпраці з міжнародними інститутами [14].

З огляду на особливості та обмеження застосування системи протидії торгівлі дітьми у світі, орієнтованої на діяльність державних органів влади, важливо також належним чином оцінити можливості іншої системи, яка безпосередньо орієнтована на захист прав дитини.

Саме у такій системі значну роль відіграють неурядові організації – як міжнародні, так і всередині країни. Найбільш впливовими міжнародними організаціями,

які протидіють торгівлі дітьми у світі та в Україні зокрема, є Міжнародна організація з міграції, Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна”, Міжнародна організація праці, Агентство США з міжнародного розвитку та ряд інших. Так, Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда–Україна” здійснює активну просвітницьку діяльність з метою запобігання торгівлі людьми в Україні з 1997 р., Міжнародна організація з міграції (МОМ – International Organisation for Migration – міжурядова організація, створена 1951 р., займається профілактичною та реабілітаційною роботою у сфері протидії торгівлі людьми. Також в Україні існує ціла мережа із близько 70 громадських організацій, які займаються профілактичною, та близько 30 громадських організацій, які займаються реабілітаційною роботою у напрямі протидії торгівлі дітьми.

З метою дослідження існуючої системи протидії торгівлі дітьми в Україні було проаналізовано задокументовані випадки торгівлі дітьми, проведено опитування фахівців та експертів з протидії торгівлі дітьми, а також опитано самих потерпілих дітей.

Результати дослідження показали, що в Україні існує досвід реалізації програм боротьби з торгівлею людьми на загальнодержавному рівні. З’ясовано, що система протидії торгівлі людьми, і дітьми в тому числі, зосереджена переважно на боротьбі з організованою злочинністю та нелегальною міграцією, а не на дотриманні та захисті прав дитини. Отримані результати також свідчать, що на загальнодержавному рівні проблема торгівлі дітьми в Україні вирішується як складова торгівлі людьми в цілому, або як складова системи захисту дітей від жорстокого поводження.

Увага до проблеми торгівлі дітьми в Україні зросла у 2006 р. з прийняттям Концепції, а у 2007 р. – і “Державної програми протидії торгівлі людьми до 2010 року”, де дітей визнано однією із найбільш уразливих щодо торгівлі людьми категорій. Існуюча при цьому система протидії торгівлі дітьми є недосконалою, а збільшення кількості потерпілих вимагає її перегляду та визначення ефективних шляхів захисту дітей від ризику стати “живим товаром”.

У ході роботи було проаналізовано нормативно-правове регулювання запобігання та протидії торгівлі дітьми; існуючу взаємодію державних і недержавних організацій в країні та за кордоном, надання допомоги та реабілітації потерпілим особам, а також переслідування і покарання злочинців.

Основним фактором успішності функціонування системи протидії торгівлі дітьми було з’ясування її відповідності потребам дитини, яка може постраждати або вже постраждала від торгівлі людьми.

Але дослідження показало, що існуюча система протидії торгівлі дітьми в Україні зосереджена на діяльності державних та недержавних органів і організацій, з більшим акцентом саме на державних інституціях. Діяльність такої системи забезпечує реалізацію трьох основних напрямів: превентивна робота, допомога та реабілітація потерпілих, переслідування та покарання злочинців. Причому реалізацією останнього напрямку можуть займатися лише державні інституції.

Дитина ж у даному випадку залишається поза увагою системи, незважаючи на те, що вона має бути основним суб’єктом протидії торгівлі дітьми. До того ж неефективною є робота з оточенням, в якому дитина перебувала до ситуації торгівлі і в яке

вона повертається. Громадські та державні організації також недостатньо співпрацюють між собою з метою вирішення проблеми. Далі розглянемо детальніше кожен із складових системи окремо.

Схематично існуючу систему протидії торгівлі дітьми в Україні можна представити таким чином (див. рис. 1.1).

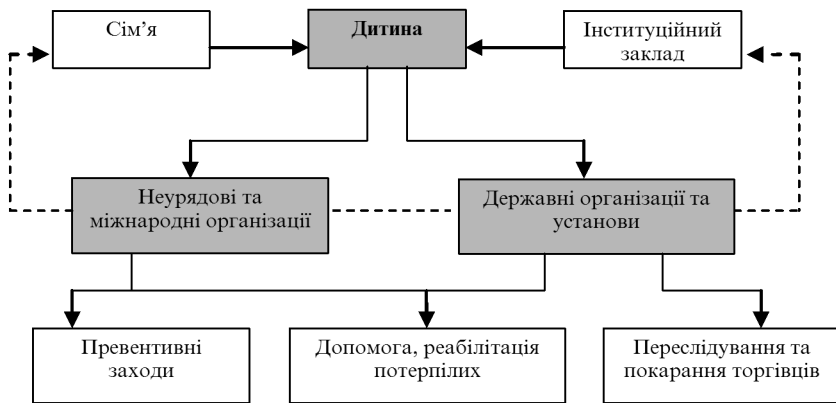

Рис. 1.1. Існуюча система протидії торгівлі дітьми в Україні

Дослідження також показало, що більш поширеними в Україні стають випадки внутрішньої, а не зовнішньої торгівлі. Дітей можуть транспортувати у різні країни або продати у межах своєї ж країни – переважно із сільської місцевості до промислово розвинутих центрів. Крім таких видів торгівлі дітьми, як дитяча проституція, використання органів та тканин дитини, нелегальне усиновлення/удочеріння та втягнення дітей у комерційну сексуальну експлуатацію, все більшої популярності набувають дитяча порнографія та дитячий сексуальний туризм.

Нормативно-правова база забезпечення протидії торгівлі дітьми в Україні в цілому доволі розвинена, але потребує розробки та вдосконалення механізм реалізації положень законодавчих актів, створення передумов для їх впровадження та визначення відповідальності конкретних осіб за дотримання і захист прав дитини. Також у законодавстві відсутні норми, які б регулювали надання статусу потерпілого, матеріальне відшкодування постраждалим дітям та визначення обов'язкового пакета послуг для потерпілих. Так само складно в Україні довести до суду справи, що стосуються торгівлі людьми та, зокрема, дітьми, існують проблеми з процедурою виявлення та доказування злочину, відсутній досвід збору даних від потерпілих дітей, доволі незначний термін покарання злочинців та нерегульоване покарання дітей, які торгують іншими дітьми.

Профілактичний напрям роботи в Україні є однією з найбільш розвинутих складових системи протидії, його реалізація забезпечується завдяки спільній діяльності державних та недержавних організацій при розробці та впровадженні освітніх програм для дітей та молоді, створенні та розповсюдженні соціальної реклами. Водночас, проблемним аспектом все ще залишається соціальний супровід кризових

сімей. Інформування дітей з боку державних та недержавних організацій не ефективне, бо діти часто не усвідомлюють проблеми, а отримана інформація не допомагає їм захиститися, оскільки загроза насильства, страх бути покараними батьками чи іншими дорослими, причетними до торгівлі людьми, змушують до покори. Тож основною цільовою групою для проведення профілактичної роботи повинні бути не діти, а дорослі.

В Україні також не існує програм реабілітації та репатріації дітей, які постраждали від торгівлі людьми, недостатня кількість підготовлених фахівців для роботи з такими клієнтами. Допомога надається переважно недержавними організаціями або державними центрами соціально-психологічної реабілітації загальної спеціалізації за відсутності окремих вузькоспрямованих реабілітаційних програм та центрів.

Створена на національному та регіональних рівнях Міжвідомча координаційна рада з питань протидії торгівлі людьми фактично існує формально, хоча ця робота розпочиналася активно, за ініціативою з боку багатьох фахівців, політиків та громадських діячів.

Отже, можна зробити висновки, що існуюча система протидії торгівлі дітьми в Україні не виконує в повному об'ємі свого основного завдання, оскільки не націлена на саму дитину та захист її основних прав, передбачених Конвенцією ООН з прав дитини.

Дослідження показало, що система протидії торгівлі дітьми в Україні має базуватися на таких пріоритетах:

1. Спрямування зусиль на усунення передумов, а не на наслідки торгівлі дітьми.
2. Застосування системного підходу як головного чинника ефективної роботи.
3. Створення передумов для надання допомоги та реабілітації дітей через розробку та впровадження відповідних програм, створення спеціалізованих центрів.
4. Підготовка фахівців спеціально для роботи з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми.
5. Робота не тільки з дитиною, але й з оточенням та сім'єю, де дитина перебувала до випадку торгівлі людьми.
6. Формування і вдосконалення нормативно-правової бази для проведення профілактики та реабілітації дітей, які стали жертвами торгівлі людьми.
7. Визначення єдиного державного органу, який має відповідати за реалізацію заходів з протидії торгівлі дітьми.
8. Зосередити функціонування системи на захист прав кожної окремої дитини, а не загалом на діяльність державних органів та недержавних організацій за такою схемою (див. рис. 1.2):

Для успішного впровадження системи, сприятливої для дітей, необхідно визначити державний орган, який би відповідав за даний напрям роботи, зокрема це може бути Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, в якому створено структурний підрозділ – Державний департамент з питань усиновлення та прав дитини. На даний час міністерство відповідає лише за діяльність Міжвідомчої координаційної ради з питань боротьби з торгівлею людьми.

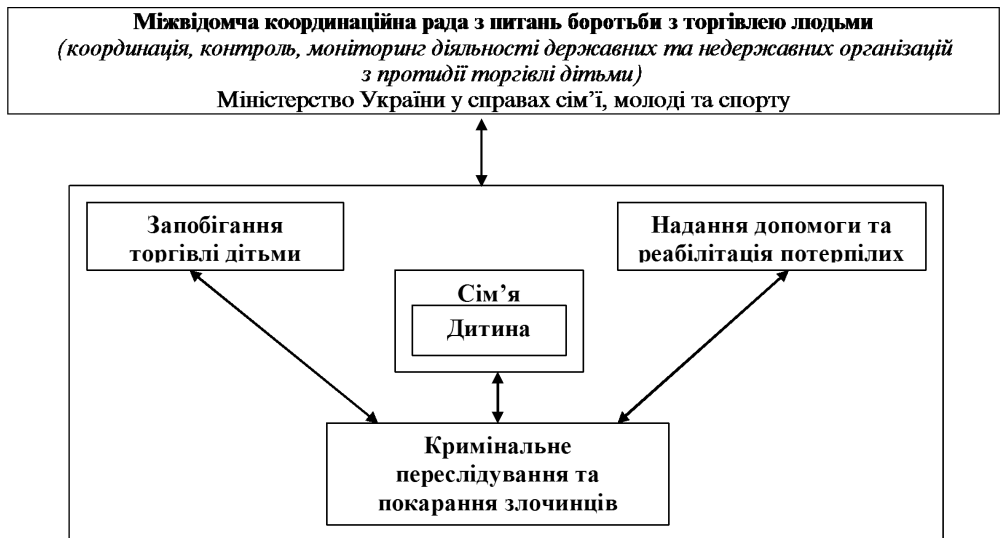

Рис. 1.2. Система протидії торгівлі дітьми в Україні (рекомендована)

Щоб змінити існуючу ситуацію та вдосконалити систему протидії дітьми в Україні, необхідно активізувати діяльність Міжвідомчої координаційної ради з питань боротьби з торгівлею людьми з врахуванням головних функцій: координації, контролю та моніторингу. Також посилити взаємозв'язок та рівень партнерства між громадськими та державними організаціями для більш успішного вирішення питань, пов'язаних з попередженням, інформуванням, реабілітацією та здійсненням соціального супроводу не тільки дітей, а й вразливих сімей.

1. Проблема торгівлі людьми в Україні. – К.: Мін-во внутр. справ України, 2004. – [Цит. 2007, 11 лют]. – Доступний з: <<http://ctu.mvs.gov.ua/ukr/phenomenon/>>
2. Trafficking in Persons: Ukrainian overview. – Kiev: International Organization for Migration, 2006. – Р. 1–2. Available from <www.iom.kiev.ua>
3. Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Ю.М. Галустян, Т.О. Дорошок та ін. – Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 80 с.
4. Концепція Державної програми протидії торгівлі людьми на період 2007–2010 років / Затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2006 р. № 188-р. // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 14. – С. 133.
5. Соціальна профілактика торгівлі людьми: Навч.-метод. посіб. / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.

6. *Денисов С.Ф., Сердюк П.П.* Вдосконалення законодавства щодо відповідальності за торгівлю жінками // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 2. – С. 48–55.
7. *Горбунова О., Лисенко І., Стрекалов Є.* Матеріали для практичного використання працівниками правоохоронних органів та судьями. – К.: Атіка. 2006. – 120 с.
8. *Trafficking in Children for Labor and Sexual Exploitation in the Republic of Moldova.* – Chisinau: Centre for the Prevention of Trafficking in Women, 2003. – 37 p. Available from <www.blackwell-science.com/online>
9. *Child protection – A handbook for parliamentarians.* – Inter-Parliamentary Union, UNICEF, 2004. – 170 p. Available from: <http://www.unicef.org/publications/Guide_Enfants_OK.pdf>
10. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транс- національної організованої злочинності. Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 14. – С. 360.
11. *The Nature of Human Trafficking.* – Jahia: International Organization for Migration, 2006. – P. 676 Available from <<http://www.iom.int/jahia/page676.html>>
12. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 92 с.
13. Соціальна робота: В 3 ч. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2004. – Ч. 2: Теорії та методи соціальної роботи / За ред. Т.В. Семигіної, І.М. Григи. – 2004. – 224 с.
14. Запобігання дискримінації, експлуатації та жорсткому ставленню до жінок-трудомих мігрантів. Торгівля жінками та дівчатами. Книга 6: Інформ. посіб. – К.: Міленіум, 2004. – 132 с.
15. *Joint East West research on trafficking in children for sexual purposes in Europe: the sending countries* / М. O'Briain, А. Borne, Т. Noten. – Amsterdam: ESPAT Europe Law Enforcement Group, 2004. – 172 p.